

wine distilleries activities, sugar trade, workers and technicians involvement, production support with raw and other materials.

The aim of the article is the study of the Tereshchenkos' entrepreneurial activity, in particular sugar production in the second half of the XIXth – early XXth century on the basis of archival sources.

Historical, chronological, analysis and comparison, the statistical methods were used in writing of the article.

Keywords: the Tereshchenko family, industry, manufacture, sugar production, raw materials, enterprise.

Одержано 23.03.2016.

УДК 94:321.64(477) «192/193»

**Оксана Тарапон
(Переяслав-Хмельницький)**

ДЕФОРМАЦІЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ПАРТІЙНО-БЮРОКРАТИЧНОЇ ВЕРХІВКИ: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ КРИЗИ РАДЯНСЬКОГО ЛАДУ

У статті висвітлено зародження бюрократично-корупційних моделей поведінки в Радянській Україні в 1920-1930-і рр. Антигуманна, антилюдська суть більшовицького режиму, заснованого на вузькій корпоративності, антагонізмі та насильстві, зумовили масові деформації морально-етичних цінностей суспільства і стали основою визрівання кризових явищ радянського ладу. Відсутність органів контролю за діями влади та її безкарність зумовили поширення зловживань, пияцтва, бюрократії, корупційних схем відмивання державних коштів і розкрадання громадського майна.

Ключові слова: партноменклатура, бюрократія, морально-етичні цінності, корупція, зловживання.

Криза радянської системи управління, на наше переконання, закладалася з перших років будівництва країни Рад і корінилася в ідеологічній основі більшовизму. Антигуманна, антилюдська суть більшовицької моделі управління, заснованої на вузькій корпоративності, антагонізмі і насильстві, що зумовили масові деформації морально-етичних цінностей суспільства, систему подвійних стандартів, масового пристосуванства, збайдужіння, безвідповідальності (в умовах колективної відповідальності) і професійної некомпетентності стали причиною внутрішньої кризи, міною уповільненої дії. На наше переконання, саме нівелювання морально-етичної шкали цінностей стало причиною визрівання кризових явищ радянського ладу. Попри той загалом позитивний імідж радянської соціальної політики, цей режим, цементований насильством і терором, був приречений. Однак, його крах не означає автоматичного звільнення від тих ціннісних стереотипів, які формувалися потужним апаратом агітації та пропаганди, а моральне оздоровлення суспільства потребує тривалого часу і значних зусиль всіх суспільних і державних структур України.

Радянська система влади будувалася на класово-партійній основі, опиралася на марксистську доктрину класової боротьби та диктатури пролетаріату. Методи, взяті більшовиками на озброєння під час боротьби за владу, були перенесені на терени мирного будівництва, а спокуса досягати швидких позитивних політичних результатів засобами насильства і партійної диктатури зумовила стрімке формування держави тоталітарного зразка. Якщо в період збройної боротьби за владу ще можна було якимось чином виправдовувати методи насильства і терору проти мирного населення, то в мирних умовах

1920-1930-х рр. ставало дедалі важче пояснювати експропріацію житла в представників різних соціальних верств (і не лише буржуазії, а скажімо медиків), реквізицію особистого майна громадян, землі.

Певні аспекти морально-етичних проблем радянської системи знайшли відображення в сучасній історіографії. М.С. Дорошко комплексно дослідив процес формування та діяльності партійно-радянської номенклатури УРСР у 1920-1930-ті рр., у тому числі приділив увагу проблемі перетворення її на привілейований прошарок суспільства [4; 3]. У дослідженні І.В. Щербини показано найбільш поширені форми тіньової діяльності буржуазії, її утиски як окремого соціального стану, приреченого на знищення. Окремі риси морального портрету сільської номенклатури 1920-х рр. висвітлено в публікації О. Тарапон [8]. Подальших досліджень потребують питання морально-етичних цінностей суспільства, зокрема партійної бюрократичної верстви, що зумовили формування в Україні бюрократично-корупційної системи протягом перших радянських десятиліть. Даний напрям проблем і визначено за мету публікації.

В основі більшовицької моделі лежала теза антагонізму, протиставлення, зіткнення інтересів різних соціальних верств, професійних груп, чи то пак класів. Скажімо, загальновідомим є факт, що опорою більшовицького режиму на селі стали комітети незаможних селян (КНС), котрі формувалися з бідняцько-батрацького середовища, прихильників радянського режиму на селі. Беззастережна підтримка вузького кола громадян, котрим надавалися практично необмежені повноваження над односельцями, зумовлювала формування відчуття зверхності і вседозволеності, що, звісно, викликало непереможну спокусу скористатися власним привілейованим становищем.

Ще до початку силової колективізації, у відносно благополучному 1927 р. склалися доволі складні стосунки між представниками КНС і сільським учительством. У звіті секретаря фракції ВУК Робос на адресу вищого керівництва УСРР про політичний стан сільського вчителства констатується факт, що вчителя поставлено в умови наймита, «зобов'язаного» практично задарма обслуговувати незаможників. Визначення комнезамів на селі як «соціально-економічної групи, що веде боротьбу з куркулями і відстоює свої незаможницькі права» (в тому числі право на освіту) зумовило поширення групових інтересів, що виражалося в тезах типу: «лише незаможник може зрозуміти незаможника», «покращення становища незаможників може бути справою рук лише незаможників». Поширеними стали переконання про потребу «допомогти незаможнику», його підтримки тощо [10, арк. 22]. Тобто серед найбільш бідної частини українського селянства поступово утверджувалася психологія споживацтва за принципом «нам всі винні», особливо заможні представники суспільства. Бажання взяти реванш за власну злиденну долю, користуючись політичними повноваженнями, зумовлювало суттєві соціальні перегини з боку комнезамів, які не могли відмовитися від наданого в свій час права керувати справами в селі. Ось як про це свідчив представник профспілки робітників освіти: «Раніше комнезами відчували себе господарями над вчителем. Змусити вчителя рахувати верби на дорозі і той в порядку громадської роботи не сміє відмовлятися, змусити переписувати протоколи і вчитель зобов'язаний вважати це громадським навантаженням» [10, арк. 22].

Крім завищених вимог, нерідко спостерігалися мотиви особистої користі і моменти конкуренції по відношенню до вчителів: «Незаможник часто не проти відтягати від школи землю, яку захищає вчитель, не проти прилаштуватися на канцелярську роботу в кооперативі, де сидить вчитель, не проти навіть зайняти посаду вчителя» [10, арк. 24]. Певну роль у даному протистоянні відігравала й елементарна людська заздрість. В умовах непу дещо покращилося матеріальне становище вчителів, одночасно зростали їх професійно-культурні запити: «Вчителя вже не задовольняють «загнуздані вірвовкою чоботи» в яких він горделиво з'явився на І-й вчительській з'їзді. Вчительство «причепурилося» фізично і починає «чепуритись» духовно – потребує спілкування з собі подібними» [10, арк. 18]. Дані соціальні відмінності досить болісно сприймалися частиною незаможників на селі, котрі на з'їзді комнезамів «нападали» на вчителів, «які ходять з тросточками і вчительок,

не звикли ходити в «мужицьких чоботах». Партійна політика щодо спеціалістів викликала роздратування незаможників, які переносили його на вчителів. Викликало роздратування і покращення умов їх роботи, заходи щодо охорони праці чи покращення санітарних умов [10, арк. 23]. Позиція незаможника щодо вчителів характеризувалася позицією «пана», який хоче мати за саму дешеву плату гарного працівника, завантаженого всіма можливими громадськими дорученнями [10, арк. 24].

Ставка на класові цінності і партійні інтереси зумовила формування бюрократичної верхівки села, котра часто не відрізнялася ні професійними якостями, ні високим рівнем морально-етичних норм. Навіть вчителі-партійці, котрі призначалися на керівні посади, «переважно не користувалися ...авторитетом, ні як кваліфіковані педагоги і керівники в шкільній справі, ні як просто культурно розвинуті політично грамотні люди» [10, арк. 14].

При відсутності контролю за роботою місцевих громадських і державних органів із боку громади та демократичних важелів впливу на владу на місцях поширювалася бюрократія, пияцтво, зловживання. Показовою може бути ситуація в кооперації, від роботи якої безпосередньо залежало забезпечення повсякденних потреб громадян. Доступ до матеріальних цінностей завжди створював спокуси їх нецільового використання тощо. У кінці 1920-х рр. преса на місцях досить активно піднімала питання зловживань з боку правлінь кооперативів, у складі яких опинялися люди негідної поведінки та низьких моральних якостей. Беззаконня в управлінні кооперації були досить поширеними і витікали з загальних тенденцій перетворення кооперативних спілок пайовиків, контрольованих самою громадою, на одержавлені організації, що здійснювали визначену економічну та ідейно-політичну функцію [7, с. 84].

Погодимось із висновками І.В. Щербини, що згорання непу та посилення командно-адміністративного керівництва в економіці посилили тіньові форми діяльності буржуазії в Україні [9, с. 17-18]. Ці ж фактори стали причиною зростання бюрократизму і корумпованості чиновницького радянського апарату, представники якого в умовах відновлення продрозкладки та розгортання суцільної колективізації відчували свої переваги і безкарність. Планова радянська економіка зумовила дефіцит на багато товарів широкого вжитку, а це, в свою чергу, посилювало зловживання та хабарництво при розподілі товарів. Склалися вельми сприятливі умови для поширення корупції. Термін «корупція» у тлумачних словниках визначається як підкуп хабарами, розбещеність, продажність посадовців і політичних діячів [6, с. 422; 2, с. 222].

Дослідники М. Дорошко та С. Лях цілком слушно констатують: «Деформація суспільних відносин в ході поширення тоталітарних методів керування країною неминуче вела до ерозії людської особистості» [3, с. 367]. А тому бюрократизм, хабарництво, здирництво, різного роду господарські махінації в середовищі партійців і радянських чиновників 1920-х рр. набули достатньо великих розмірів. Серед методів «оздоровлення» партійних функціонерів практикувалися посадові переміщення, догани, виключення з партії (іноді тимчасово). Безпосереднім супутником зловживань було масове пияцтво серед господарників, комскладу міліції, місцевої партноменклатури [3, с. 360, 367-370]. Про широке зловживання владними повноваженнями в сільській місцевості свідчить преса, зокрема Переяславщини. Пияцтво, безгосподарність, перевищення службових повноважень і розкрадання громадського майна – найбільш болючі проблеми на селі кінця 1920-х рр., що висвітлювалися сільськими кореспондентами і характеризують морально-етичне обличчя представників сільської радянської верхівки. В умовах початку форсованої колективізації селяни потерпали від беззаконня місцевих керівників, котрі, прикриваючись не менш незаконними постановами центру, часто переходили до здирництва і прямого насильства над селянами [8, с. 246-248].

Неп відновив окремі види приватнопідприємницької діяльності, що стало поштовхом до утворення нової, післяреволюційної буржуазії (т. зв. непманів). Цей процес мав низку особливостей. Радянський економіст, один із засновників Держплану

Ю. Ларін в 1927 р., описуючи процес накопичення капіталу нової непманської буржуазії в СРСР, виділяв 12 шляхів нелегального збагачення: 1) агенти і співвласники приватного капіталу в держапараті, 2) лжедержавна форма діяльності приватного капіталу, 3) злісна контрагентура, 4) неліквідні фонди, 5) хижацька оренда, 6) нелегальна перекупка, 7) контрабанда, 8) державний грошовий кредит, 9) державні позики, 10) валютні операції, 11) ухиляння від податків, 12) лжекооперативи [5].

На початку 1920-х рр. в СРСР було проведено низку судових процесів, внаслідок яких виявлено корупційні схеми незаконного збагачення. Найбільш поширеним і простим методом нелегальної діяльності щодо створення приватного капіталу була наявність його учасників і агентів у державному апараті. Використовуючи своє адміністративне становище в державних і господарських органах, вони створювали на ім'я підставних осіб (родичів чи компаньйонів) приватні підприємства, вимиваючи через них державні кошти із тих підприємств, де працювали. У подальшому ці особи не рідко перетворювалися на самостійних «підприємців». Показовим прикладом може бути наступний: завідувач комерційним відділом Ленінградського відділу Трансмосторгу (держорган) організував приватну контору «Лакофарба» і сам переписувався з собою як її власником, здійснюючи з нею різні операції (особливо багато викачав із Трансмосторгу ультрамарину, який потім постачав через свого брата держорганам у Москву). Подібні схеми корупційної діяльності існували протягом всього періоду непу. Частина засуджених була звільнена через амністію і повернулася на керівні посади [5].

Звісно, відродження ринкових відносин і капіталістичних форм господарювання посприяло активізації приватницької діяльності підприємливих чесних людей, господарів. Але в даному контексті погодимося із твердженням авторів російського блогу «Толкователь», що «у відсталій країні з нерозвинутими виробничими відносинами і відсутнім законом у приватного бізнесу завжди лише один шлях «розвитку» – зрощування з бюрократією. Це відбувалося і в царські часи, і в роки непу, і пізніше – після кінця 1980-х рр. в т. зв. «епоху курсу реформ» [5].

Однак, до цього варто додати, що тоталітарні методи керівництва і ставка на партійні кадри створювали специфічні умови діяльності та особливий статус партфункціонерів, які мали стати опорою радянського тоталітарного режиму. Партійний квиток став не лише перепусткою до певних привілеїв, але й своєрідним мандатом недоторканості. Деформація морально-етичної шкали цінностей партійної номенклатури набула кульмінації в період Голодомору 1932-1933 рр., коли в умовах масової смертності людей фіксувалися крадіжки, розбазарювання продуктів, коли голови колгоспів продавали сільгосппродукцію на базарах, а гроші пропивали [11, арк. 34]. Більше того, саме голодного 1933-го р. склалося чимало корупційних схем щодо вимивання продовольства та державних коштів, котрі виділялися, буцім-то, для постачання робітників і партійних функціонерів через окремі розподільники. Партійно-класова система, що створювала привілейовані умови для окремих груп, заклала основи корупційної діяльності партійного чиновництва.

Матеріали адміністративних органів, уповноважених комісій партійного контролю про зловживання в окремих партійних організаціях за 1934 р. показують, що корупція стала звичним явищем радянської системи. Зокрема, результати перевірок офіційних органів обласного і районного рівня під грифом таємно свідчать про встановлення бюрократично-корупційних схем, що давали можливість партійним чиновникам в системі торгівлі-збуту, через розподільчі органи і т. д. безконтрольно розподіляти матеріальні блага, формувалися тіньові схеми взаємообміну товарами, «взаємовиручки», «блатів» і хабарництва.

Так, міський партком (МПК) Житомира, крім бюджетних коштів Обкому в 1933-1934 рр. одержував необліковані суми з місцевих бюджетів, які йшли на утримання секретарів осередків, закупівлю продуктів для засідань, зарплату позаштатного техперсоналу і т. д. (т. зв. «бюджетні розходи»). Близько двох років заворганями МПК велися «особові рахунки» в Держбанку, на які надходили суми з різних організацій (не

відображені в бухгалтерії МПК). Ці суми доволіно витрачалися на допомогу членам партії та парторганам села, на командировки на село, матеріальну допомогу працівникам міста, на проведення конференцій чи радянських свят (Жовтневі, першотравневі) тощо. Загалом із державних коштів та шляхом «поборів» було одержано 98.592 крб., із яких 36.399 крб. роздано у вигляді допомоги відповідальним працівникам, серед яких: завідувач агітмасовою роботою (згодом інструктор МПК), секретар і голова КК – контрольної комісії, секретар міського комітету КСМ, горснаб (міське постачання), зав. Облбазою Споживспілки, інформатор МПК [12, арк. 2-3].

Особливі зловживання і корупційні схеми проводилися через Відділи робітничого постачання (ВРП). Систематичні розтрати великих сум фіксувалися в Житомирському ВРП. Парадокс полягав у тому, що за виявлену розтрату і недостачу коштів партійних винуватців часто не наказували, а давали розстрочку, а то й преміювали, що неминуче вело до зростання нецільових розтрат. Такі факти траплялися в багатьох організаціях Житомира (завідуючі магазинами, директори підприємств). Так, директор Житомирського Ліспромгоспу брав із каси великі суми для власних потреб, крім зарплати мав безкоштовну квартиру з опаленням, одержував премії, гроші на лікування та на купівлю корови, зробив надбавку до зарплати, на ремонт квартири та інших потреб. Широко практикувалися преміювання. Крадіжки були різнопланові і всеможливі – від грошей, до відгодівлі домашніх тварин за рахунок громадських фондів, чи, скажімо, привласнення племінних корів із с/г виставки [12, арк. 5-7].

Розголосу на рівні вищого партійного керівництва набула справа ВРП Макіївського заводу ім. Томського, що стосувалася зловживань, крадіжок, пияцтва і розбазарювання робітничих фондів постачання протягом 1932-33 рр. Повна безкарність партійного керівництва на місцях викликала обурення і гнів робітників, які в умовах голоду перебували у вкрай тяжкому матеріальному становищі. У листі робітника даного заводу на адресу керівництва ЦК КП(б)У конкретно указувалося, що секретар Макіївського МПК т. Постоловський «пропив і пробл... Макіївську парторганізацію» (скорочення наше, зважаючи на нецензурний вислів в оригіналі – О.Т.). Незважаючи на низку кричущих зловживань, крадіжок товару на мільйон карбованців, після чистки партійного апарату даного секретаря не лише не зняли з посади, але висунули на керівну посаду в Сталіно. Ставлення робітничого класу до цієї безкарності висловлено радикально: «Прийміть міри, а то доведеться посилати делегацію в Москву чи ще щось робити, з ворогами слід розправлятися, слід гнати із партії і саджати в тюрму за робітничі копійчки» [12, арк. 132]. Показово, що секретар Донецького обкому КП(б)У, даючи пояснення з цієї справи в ЦК КП(б)У, підтверджує факт розкрадання фондів постачання «шайкою злодіїв і переродженців» при потуранні з боку керівних парторганів. Указує, що вже було розглянуто кілька справ, розстріляно кілька злодіїв, але ситуація не змінилася, оскільки Міськпартком не проводив боротьби проти «зловживань, пияцтва комуністів», внаслідок злочинство охопило багато органів постачання району і відповідальних працівників, а злодії знаходили собі підтримку посадових осіб [12, арк. 133-135]. Стосовно покарання секретаря Макіївського МПК вказувалося, що провину свою він уже визнав, за помилки його вже «побито» парторганами, але: «При цьому ми вважаємо абсолютно необхідним залишити т. Постоловського на посаді секретаря Сталінського Міськпарткому. Він безумовно виправить допущену помилку в керівництві районом. ... Це також необхідно через те, що він сидить в одному з важких районів і може підняти його» [12, арк. 134].

Діалектика радянського режиму полягала в тому, що розбудову і «підняття» окремих галузей покладали на людей, схильних до крадіжок і корупції. Саме ці класово-утилітарні підходи створили підґрунтя для масштабних зловживань у радянській Україні. Макіївська справа показує розмахи корупції на Донеччині. Лише в даному напрямку було виявлено 13 справ розкрадання протягом 1,5 року на суму до 2 млн. крб. Мова йшла про цілу систему розкрадання і розбазарювання ресурсів, призначених для робітничого постачання, що

супроводжувалося пияцтвом і розпустою [12, арк. 136]. З огляду на великі суми розтрат та обсяги зловживань, міри відповідальності винним, визначені з боку Бюро Донецького обкому КП(б)У і Президії Донецької обласної контрольної комісії виглядають смішно: винесено строгі догани – 4 особи, виключено з партії – 3, отримали строгую догану і зняті з роботи – 3, ще знято з роботи – 4. Серед звинувачень домінують втрата класової пильності, факти зловживань, самозабезпечення, викривлення радянської законності щодо представників прокуратури. В усьому протоколі немає жодної пропозиції передати справу до суду, лише знятому з роботи заступнику обласного Прокурора заборонили в подальшому працювати в органах прокуратури. А серед заходів покращення законності постановили переглянути кадровий склад відповідних органів, посилити їх партійцями, провести широку пояснювальну роботу, розгорнути самокритику, залучити широкі робітничі маси в боротьбу за більшовицьке зміцнення органів робітничого постачання [12, арк. 138-141].

Особливих розмахів набули корупційні махінації в Одесі, зважаючи на історичні та економічні особливості цього портового міста. Створення системи пільг та закритих закладів постачання для партійної номенклатури створювали умови для зловживань. У травні 1934 р. комісія партійного контролю таємною телефонограмою інформувала ЦК КП(б)У, що в результаті перевірки закритого розподільника Облвиконкому (створеного незаконно) встановлено крупні зловживання з боку його керівників: незаконні отримання продуктів від різних організацій, практика товарообміну дефіцитними товарами, перепродаж одержаних продуктів і товарів. Корупційна схема розкрадання державних фондів у розподільнику передбачала існування особливого списку прикріплених під назвою «хлібодавців». Списки склалися секретарем Облвиконкому та Управляючим справами, до них входили агенти з постачання, завгоспи, бухгалтери, касири, товарознавці з різних організацій, тобто люди, які жодного стосунку до керівного активу не мали, але могли «добувати і доставляти продукти в розподільник». Під прикриттям Облвиконкому розподільник «не соромився в своїх діях і одержував продукти із таких організацій, як Облздраввідділ», Курортпостач за рахунок лікарняних і санаторних фондів. Надходили до нього продукти переробних заводів, колгоспів тощо. Дійшло навіть до того, що голова Хорловського РВК розіслав у сільради звернення, де повідомляв, що для відповідальних робітників Облвиконкому проводиться заготівля великої рогатої худоби (40 штук), а тому за виконання цього завдання краща сільрада і колгосп будуть премійовані в сумі 300 крб. [12, арк. 175].

Вражають масштаби розкрадання – це тони масла, цукру, макаронних виробів із різних організацій, тисячі банок консерви тощо. Наприклад, лише в першому кварталі 1934 р. було одержано від різних організацій в тонах: кондвиробів – 29, риби – 13, масла – 11, цукру – 8, крупи – 6, м'яса – 2, консервів – 15 тис. банок. Через розподільник розкрадалися кошти, незаконно одержані з Облзберкаси (45 тис. крб.), Облфінвідділу (68 тис. крб.), Укрпостачу (22 тис. крб.), Міськзберкаси (14 тис. крб.), Комунального банку (30 тис. крб.). Ці кошти зникли, а на рахунку розподільника виявилось більше 300 000 крб. дефіциту. Широко практикувалися товарообмін і перепродаж одержаних продуктів і товарів. Із червня 1933 по квітень 1934 р. розподільник лише шляхом оптових операцій продав шкіри, консервів, риби, муки й ін. продуктів на 375 тис. крб. [12, арк. 156-157, 174-175]. І це далеко неповні дані лише по одному розподільнику в Одесі. Звісно такі речі в республіці могли здійснюватися лише санкціоновано з боку вищих партійних керівників.

Такі ж корупційні схеми склалися у закритому розподільнику Експортників Одеси, який існував виключно за рахунок безнарядних поставок продуктів і товарів у першу чергу з експортних організацій під виглядом «браку». У даній організації було складено особливий список «30» прикріплених «потрібних» осіб. Так само практикувалося незаконне кредитування цього розподільника через прикріпленого робітника Державного Банку (100 тис. крб.).

Перевірки в артілях кустарно-промислової кооперації Одеської обл. виявили спекуляцію дефіцитною сировиною з державних фондів, а також операції купівлі-

перепродажу за спекулятивними цінами різної продукції державним, кооперативним організаціям, приватним покупцям. Через відсутність системи обліку обрахувати обороти виявилось практично неможливо, але обробки проводилися на заводах Москви, Києва, Одеси й інших міст через особисті записки з проханням посприяти від імені Укрпостачу через знайомства і хабарі [12, арк. 168-171].

Місцем постійної наживи став і Одеський порт, де було виявлено крадіжки двох груп, очолюваних членами партії, в які входили десятки працівників порту. На 1933 р. було вкрадено різних вантажів на суму більше як 2 млн. крб. Лише за 1-й квартал 1934 р. на контрольних пунктах було затримано близько 400 злочинців, які в більшості випадків залишилися непокараними. За весь 4-й квартал Прокуратура й суд змогли опрацювати по крадіжках лише 4 справи. Сама система знешкодження злочинців викликає подив: затриманий із краденим доставлявся в МорДПУ, складався акт і злочинець відпускався. Декілька сотень актів в ДПУ лежали без руху [12, арк. 177-178]. Враховуючи, що в означений період органами ДПУ заводилися десятки-сотні політичних справ, дану бездіяльність не можна назвати випадковою.

«Дохідним» місцем у радянській господарчій структурі завжди була система постачання і торгівля, де в досліджуваній період часто без нарядів продавали продукцію, що підтверджують приклади по десяти організаціях Одещини. Дефіцитні товари діставали навіть у Москві, Києві й перепродували з наваром. Система дефіцитів породжувала хабарі – за те, щоб дістати певний товар не лише для особистих потреб, але й окремих організацій. Це підтверджують архівні матеріали. У лексикі того часу часто використовувалися терміни «дістав», «доставляв» [12, арк. 174], отже термін «дістати по блату» зародився ще в перші радянські десятиліття. «Ухитрюючись виписувати наряди» для своїх організацій, партійні ділки, звісно, не ігнорували й власних інтересів.

Ситуація в Одесі пояснювалася великою кількістю «залишків старих торгашеських елементів»: «Колишні торгаші, влаштувавшись на господарських посадах ...продовжували свою комерційну діяльність, а комуністи – керівники – шапи, часто тримали їх як справжніх ділків, які все і скрізь можуть дістати» [12, арк. 179]. Унаслідок корупційної системи радянська керівна номенклатура була в різко привілейованому матеріальному становищі. В одному із зізнань колишнього завідувача складом Електрозбуту, в результаті різних обробок він мав щомісячно близько 1000 крб., із яких за короткий термін було куплено кімнату (1500 крб.), диван (550 крб.), патефон із пластинками (450 крб.), при обшуку в нього було вилучено ще 2000 крб. [12, арк. 196]. За свідченнями притягнутих до слідства, номенклатурні представники Одеси не жили на свою зарплату, а жили «на широку ногу» [12, арк. 195].

«Непманським духом» і послабленням комуністичної пильності пояснювалися і зловживання в господарсько-торговій системі Києва. Матеріали перевірок Київського Олбпостачу та інших організацій (трести хлібопекарський і Крохмало-паточний, Склофарфорфаянзбут, Швейна фабрика ім. Горького, Київторг та ін.) зафіксували не цільове використання фондів робітничого постачання рядом керівних працівників, підвищення цін на планові та комерційні товари, здійснення спекулятивних операцій, порушення державної і партійної дисципліни, хабарництво [12, арк. 38]. Наслідки обстеження діяльності Госпоргану Облвиконкому в кінці 1933 р. зумовили рішення Бюро Київського обкому про розформування даної структури і реорганізацію всієї системи постачання партактиву [12, арк. 32].

Досить цікавими є свідчення замісника завідувача Облпостачання т. Новосельського із м. Іваново про розмах корупції в Київських господарчих організаціях. Щоб отримати вагони під цукор, по який він приїхав за рознарядкою, він відпустив три вагони цукру Госпвідділу Київського Облвиконкому за надану допомогу відвантажити цукор, знайти вільні вагони [12, арк. 8-9]. Через нестачу вагонів, вантажників керівники різних відомств ішли на домовленості, за певні «відкати», що сприяло успішному

і швидкому проведенню господарчих операцій. Про це йдеться в протоколі допиту О.В. Новосельського, який повідомляв, що Київські організації, зокрема, Облвиконком, Госпвідділ Київського виконкому допомогли йому організувати відвантаження цукру після того, як в офіційних конторах йому відмовили. Повідомляє, що в керівників указаних органів великі зв'язки не лише по Україні, але в Москві, Ленінграді, Владивостоці, звідки надходять різні товари, розмаїття яких Новосельського вразило на фоні загальносоюзних дефіцитів [12, арк. 9-16].

Наявні корупційні схеми в першій половині 1930-х рр., як і при непі, пояснювали залишками буржуазної психології, втратою партійної пильності, «модним» у 1930-х рр. терміном «шкідництва». Реальне пояснення цього ганебного явища можна знайти в приватному листі одного з представників партійного чиновництва середньої ланки – члена КП(б)У, колишнього Нарсудді Васильківського району Я.М. Дерлюка, затриманого органами НКВС при спробі перетнути кордон в бік Польщі. Коротка автобіографія цієї особи дуже схожа із постаттю Остапа Бендера – героя знаменитого твору І. Ільфа та Є. Петрова. Цей лист вельми цікавий риторикою і показовий у плані характеристики морально-етичного обличчя партноменклатури та системи, що її формувала.

Утікши в 1923 р. через незрозумілі обставини із Саратова, Я. Дерлюк оселився в Бердичеві. Звідти в 1927 р. він від'їхав із скандалом через справу «40 контрабандистів», по якій він проходив і через недоведеність провини був відпущений «на всі чотири сторони». Далі герой опинився в Нижньому (?) працівником у дитячій соціальній інспекції, робота в якій закінчилася судом і вироком 1 рік примусових робіт. Але за дивних обставин його залишили в партії, що давало можливість подальшої роботи в радянських органах. Служба в Житловому союзі, за його словами, лише тому закінчилася благополучно, що «не було чого тягти – цегла, вапно, бетон і нічого більше». Далі – праця в редакції журналу, що дала можливість «струснутись від цегли, бетону», але швидко набридла. У 1930 р. опинився в санаторії Зименки і знову через 6-7 місяців суд, і знову «викрутився», перейшов у РСІ (Робітничо-селянська інспекція – система органів влади, що займалася питаннями держконтролю) і там новий скандал. Роботу в органах тилового ополчення Я. Дерлюк охарактеризував наступним чином: «Тут крутився я півтора року, навіть більше. Накрутив ... шеститисячна розтрата зійшла благополучно, як узнав я на днях – плюнули на все і справу закрили». Подальше кар'єрне просування автор описав так: «Попадаю в паршивий, рознешасний суд – суддя. Огидна, мерзенна робота, – не люблю, не цікавлюся, не працюю, тримають. Підвертається паспортизація району, як «режимного», у зв'язку з переводом столиці до Києва. Призначають в порядку мобілізації Нач. Ком. Паспортного пункту, – 2 місяці роботи і чотири з половиною тисячі розтрати, – далі йти нікуди. Стій, машина, приїхали. І не вірять, сволочі, благороднічають, церемоняться зі мною» [13, арк. 22]. Дане розлоге цитування із збереженням авторського стилю, ми використали, щоб показати специфіку, моральний стан партійного чиновника, котрому радянська влада включила «зелене світло» у виборів професійної діяльності, реалізації бюрократичних навичок. Орфографія написання листа свідчить про певний рівень грамотності автора, що, поряд із високим рівнем пристосуванства та авантюризму, відкривало перед ним двері багатьох державних організацій.

Сам Я. Дерлюк досить образно і точно дав характеристику власному стилю життя і загалом пояснив причину корупції радянської системи: «Сьогодні не знаю, де встану завтра, але зате знаю, що завтра не буде схоже на сьогодні, як і сьогодні не схоже на вчора... *Паразит Радвлади...* Так, мабуть, вірно. *Розгвинтився, розбалувався, нема стримуючих центрів, нема сили, яка б утримала це падіння вниз*» (*курсив – О.Т.*) [13, арк. 23]. Очікуючи вирішення справи по черговій розтраті, перебуваючи в нервовій напрузі, він описує брату нове кафе-ресторан, де він вчора «залишив» 60 крб., а також повідомляє, що збирається в село (очевидно до сім'ї), де хоче «кутнуть наостанок», щоб і «дідьку тошно стало» [13, арк. 23]. Власне даний лист і детальна характеристика його автора показують

рівень внутрішнього цинізму пристосованців від партноменклатури, розкривають саму суть радянської системи, що відкривала двері морально звироднілим представникам, котрі від імені народу формували бюрократично-корупційну модель «самозабезпечення» і «самопостачання».

Отже, партійно-бюрократична система заохочувала корупційні моделі поведінки, поширення блатів і створення окремої привілейованої касти партійної номенклатури. Сучасні джерела слово «блат» в радянських умовах трактують як корисні знайомства та сам процес придбання товарів по-знайомству. Його поширення приписують до 1930-х рр., коли воно використовувалося для позначення неформальних зв'язків, контактів, знайомств чи купівлі на чорному ринку. У народних масах того часу широко побутувала приказка «Блат сильніше Раднаркому» [1]. До негативних наслідків блату відносять: поширення в суспільстві соціальної нерівності через працевлаштування по блату; знищення конкуренції між кадрами; зниження мотивації для професійного і особистісного зросту; поширення корупції, хабарів, бюрократії і посадової сваволі; поява ефекту «спадкової аристократії»; сильне розшарування суспільства, оскільки блат скорочує можливості для успіху і хорошу роботу для вихідців із неблагополучних чи малозабезпечених сімей, що зумовлює ріст злочинності і криміналу [1]. Стосовно останнього положення зауважимо, що класові підходи 1920-1930-х рр. такий доступ автоматично перекривали для вихідців із непролетарських верств населення, що в умовах терору різко поглиблювало морально-етичну кризу, оскільки змушувало великі групи населення приховувати своє соціальне походження, зрікатися батьків, вдаватися до брехні і пристосуванства.

Таким чином, можемо констатувати, що моральне розтління партійного керівництва усіх рівнів уже перших радянських десятиліть – через корупцію, привілеї, бюрократизм, зловживання і фактичну безкарність – заклало кризу радянського суспільства, котра в різних формах і проявах спостерігалася аж до розпаду СРСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Блат // Википедія: Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Блат>
2. Бойків І. Словник чужомовних слів: Репринт з 2-го перероб. вид. 1955 р. / І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко. – К.: Музей Івана Гончара; видавнича фірма Родовід, 1996. – 535 с.
3. Дорошко М. Будні компартійного функціонера пореволюційної доби / Микола Дорошко, Сергій Лях // Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921-1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С.В. Кульчицький: В 2 ч. – Ч. 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 345-423.
4. Дорошко М.С. Партійно-радянська номенклатура УРСР у 20-30-ті роки ХХ століття: автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / М.С. Дорошко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 34 с.
5. «Партия жуликов и воров»: как чинуши сколачивали капитал при НЭПе // Толкователь. – 02.08.2013; Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://tfolk.ru/?p=18097>
6. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / За заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.
7. Тарапон О. Радянська система кооперації та реалії повсякденного життя населення кінця 1920-х рр. (на прикладі м. Переяслава) / Оксана Тарапон // Переяславський літопис: зб. наук. статей. Вип. 2. / [ред. колегія: Коцур В.П. (голов. ред.) та ін.]. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 78-85.
8. Тарапон О. Звичаєво-обрядова культура Переяславщини в контексті формування сільської номенклатурної верхівки (1920-ті рр.) / Оксана Тарапон // PEREYASLAVICA: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав» / Зб. наук. ст. – К., 2009. – Вип. 3(5). – С. 245-253.
9. Щербина І.В. Ліквідація нової буржуазії України (1928-1932 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І.В. Щербина; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2008. – 24 с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 2492, арк. 7-30.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5310, 106 арк.
12. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6432, 203 арк.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6431, 59 арк.

REFERENS

1. Blat // Vikipediya: Elektronniy resurs. – [Rezhim dostupu]: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Blat> .
2. Boikiv I. Slovnyk chuzhomovnykh sliv: Reprint z 2-ho pererob. vyd. 1955 r. / I. Boikiv, O. Iziumov, H. Kalyshevskiy, M. Trokhymenko. – K.: Muzei Ivana Honchara; vydavnycha firma Rodovid, 1996. – 535 s.

3. Doroshko M. Budni kompartiinoho funktsionera porevoliutsiinoi doby / Mykola Doroshko, Serhii Liakh // Narysy povsiakdennoho zhyttia radianskoi Ukrainy v dobu nepu (1921-1928 rr.): Kolektyvna monohrafiia / Vidp. red. S.V. Kulchytskyi: V 2 ch. – Ch. 1. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010. – S. 345-423.
4. Doroshko M.S. Partiino-radianska nomenklatura URSR u 20-30-ti roky XX stolittia: avtoref. dys... d-ra ist. nauk: 07.00.01 / M.S. Doroshko; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. – K., 2004. – 34 s.
5. «Partiya zhulikov i vorov»: kak chinushi skolachivali kapital pri NEPe // Tolkovatel. – 02.08.2013: Elektronnyi resurs. – [Rezhim dostupu]: <http://tolk.ru/?p=18097>.
6. Suchasnyi tumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 65 000 sliv / Za zah. red. V.V. Dubichynskoho. – Kh.: VD «ShKOLA», 2006. – 1008 s.
7. Tarapon O. Radianska systema kooperatsii ta realii povsiakdennoho zhyttia naselennia kintsia 1920-kh rr. (na prykladi m. Pereiaslava) / Oksana Tarapon // Pereiaslavskiy litopys: zb. nauk. statei. Vyp. 2. / [red. kolehii: Kotsur V.P. (holov. red.) ta in.]. – Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2011. – S. 78-85.
8. Tarapon O. Zvychaievo-obriadova kultura Pereiaslavshchyny v konteksti formuvannia silskoi nomenklaturnoi verkhivky (1920-ti rr.) / Oksana Tarapon // PEREYASLAVICA: Naukovi zapysky NIEZ «Pereiaslav» / Zb. nauk. st. – K., 2009. – Vyp. 3(5). – S. 245-253.
9. Shcherbyna I.V. Likvidatsiia novoi burzhuazii Ukrainy (1928-1932 rr.): avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / I.V. Shcherbyna; Khark. nats. un-t im. V.N. Karazina. – Kh., 2008. – 24 s.
10. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali TsDAHO Ukrainy), f. 1, op. 20, spr. 2492, ark. 7-30.
11. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 5310, 106 ark.
12. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 6432, 203 ark.
13. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 6431, 59 ark.

Тарapon O. Деформация морально-этических ценностей партийно-бюрократической верхушки: исторические истоки кризиса советского режима.

В статье раскрыто зарождение бюрократическо-коррупционных моделей поведения в Советской Украине в 1920-1930-е гг. Антигуманная, античеловеческая сущность большевицкого режима, основанного на узкой корпоративности, антагонизме и насилии, обусловили массовые деформации морально-этических ценностей общества и стали основой созревания кризисных явлений советского строя. Отсутствие органов контроля за действиями власти и ее безнаказанность обусловили распространение злоупотреблений, пьянства, бюрократии, коррупционных схем отмывания государственных денег и разворовывания общественного имущества.

Ключевые слова: партноменклатура, бюрократия, морально-этические ценности, коррупция, злоупотребления.

Tarapon O. Deformation of moral and ethical values of the party-bureaucratic elite: the historical origins of the crisis of the Soviet system.

The article highlights the origin of bureaucratic corruption behavior in Soviet Ukraine in 1920-1930-ies. Anti-human essence of the Bolshevik regime, based on a narrow corporatism, antagonism and violence, caused massive strain moral and ethical values of society and became the basis of the maturing crisis Soviet system. Lack of control over the government and its impunity led to the spread of abuse, drunkenness, bureaucracy, corruption schemes laundering of public funds and theft of public property.

Keywords: party leadership, bureaucracy, moral and ethical values, corruption, abuse.

Одержано 17.03.2016.